

روایت‌شناسی: درآمدی زبان‌شناختی - انتقادی

مایکل تولان، ترجمه فاطمه علوی و فاطمه نعمتی. تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۶.
چاپ نخست، ۴۷۳ صفحه.

۱. بررسی شکلی

این کتاب برگردان فارسی ویراست دوم «Narrative: a critical linguistic introduction, 2001» است. این کتاب را نخستین بار انتشارات بنیاد سینمایی فارابی با عنوان «درآمدی نقادانه - زبان‌شناختی بر روایت» با ترجمه ابوالفضل حری در سال ۱۳۸۳ منتشر کرده بود. طرح جلد اثر مانند بیشتر آثار سمت فاقد طرحی خاص و مرتبط با موضوع و فاقد جذابیت بصری است. علاوه بر این شیوه تنظیم صفحه جلد به گونه‌ای است که به دلیل رعایت‌نشدن فاصله کافی بین عنوان کتاب، نویسنده و مترجمان و متمایز نبودن اندازه قلم در این موارد به اندازه کافی، حتی عنوان کتاب که هم برای افرادی که در حیطه زبان و ادبیات فعالیت دارند و هم برای زبان‌شناسان و سایر علاقه‌مندان به روایت‌شناسی جذابیت دارد، جلب توجه نمی‌کند. البته این تنظیم طرح برگرفته از طرح جلد یکی از نسخه‌های چاپ‌شده اصل اثر است که انتشارات راتلج منتشر کرده است.

کتاب مشتمل بر هشت فصل است. دارای مقدمه مترجمان است که در آن به اهمیت ترجمه کتاب و مباحث میان‌رشته‌ای مطرح در کتاب پرداخته شده است. در پیشگفتار نیز به تفاوت‌های این ویراست با ویراست اول اشاره شده است. در انتها نیز فهرست منابع، واژه‌نامه انگلیسی به فارسی و فارسی به انگلیسی و نیز نمایه دیده می‌شود.

پیشگفتار، بیان صریح هدف، مقدمه کلی، فهرست مطالب تفصیلی، جدول، تصویر، فهرست موضوعی و منابع و منابعی برای مطالعه در کتاب مشاهده می‌شود. کتاب هم دارای «سخن مترجمان» است، هم پیشگفتاری که مؤلف نوشته است. همچنین در پایان هر فصل، دو بخش به عنوان «مطالعه بیشتر» و «توضیحات و تمرین‌ها» گنجانده شده است. همچنین کتاب دارای چند جدول، نمودار و تصاویری از بخش‌های بریده‌شده‌ای از متن روزنامه‌هاست که در پیوند با

متن آورده شده است. بنابراین با توجه به این موارد و همچنین نمایه و واژه‌نامه‌های کتاب می‌توان گفت که مؤلف (و درباره واژه‌نامه‌ها، مترجمان) از ابزار علمی لازم برای تفهیم موضوع تا حد قابل قبولی بهره گرفته است.

این کتاب اگر پس از ترجمه بیشتر خواننده می‌شد و مترجمان محترم متن را از ساختارهای زبان مبدأ آن دور می‌کردند و آن را فارسی‌تر می‌کردند، بسیار روان‌تر و خواندنی‌تر می‌شد. به بیان دیگر، مترجمان نتوانسته‌اند در بسیاری از موارد، خود را از ساخت زبان انگلیسی دور کنند و معناها را با ساخت‌های طبیعی زبان فارسی بیان کنند. به همین دلیل ترجمه‌بودن اثر در بسیاری از صفحات کتاب حس می‌شود (که این البته تا حدی درباره هر متن ترجمه‌شده‌ای قابل قبول است) و همین بر روان و رسا بودن متن تأثیر گذاشته است. البته این بدان معنا نیست که متن به طور کلی غیر روان و نارساست، بلکه بدان معنی است که خواننده این کتاب را باید با سرعت کمتر و صرف زمان بیشتری بخواند.

در ویرایش کتاب، بی‌دقتی‌هایی دیده می‌شود. برای نمونه در صفحه ۴ این پاره‌گفتار آمده است: «بخش‌های کاملاً جدید عبارتند از: روایی بودن (۳-۱)، ... ساختار و تحلیل داستان‌های خبری مهم چاپ‌شده و اینترنتی (۲-۸ تا ۴-۸، ۶-۸) و جنسیت (۷-۸) هستند». با توجه به اینکه در بخش نخست این پاره‌گفتار، فعل «عبارتند از» آمده، لازم نبوده است که در انتهای آن نیز فعل («هستند») بیاید. همچنین همان‌گونه که در پاره‌گفتار نمونه نقل‌شده هم دیده می‌شود، پسوند «-ها» و همچنین پسوندهایی چون «-مان» و «-شان» در واژه‌هایی چون «پیرامون‌مان» (ص ۲) در این کتاب به پایه‌ای که بدان افزوده شده، چسبیده است که بهتر بود جدا نوشته می‌شد. هرچند در کتاب‌های دیگر انتشارات سمت نیز این رویه وجود دارد و از این نظر بر مترجمان محترم کتاب خرده نمی‌توان گرفت.

واژه‌هایی چون «در می‌آوریم» (ص ۲) و «دربار می‌گیرد» (ص ۳) هم بهتر است با نیم‌فاصله نوشته شوند تا خط فارسی دارای سامان بیشتری شود.

همچنین در موارد بسیاری اجزای واژه‌ها به‌جای آنکه با نیم‌فاصله از هم جدا شوند، با فاصله کامل از هم جدا شده‌اند که بهتر است در چاپ بعدی کتاب اصلاح شوند، مانند: «طرح‌ریزی شده»، «هدایت شده»، «شرکت کننده»، «بازنگری شده»، «قرار می‌گیرند» (ص ۳)، «ذکر شده» (ص ۸)، «می‌کنند» و «اظهار نظرهای» (ص ۱۰)، «ناتوان کننده» (ص ۱۱)، «مغشوش کننده‌ای» (ص ۱۲)، «شانزده گانه‌ای» (زیرنویس ص ۱۵)، «مداخله گرانه» (ص ۱۲۳)، «شرکت

کنندگانی» (ص ۱۹۶)، «می‌گیرد» (ص ۲۴۸)، «ارزش‌گذاری» (ص ۴۲۱) و همچنین بهتر بود که برخی از برابره‌های غیر فارسی که در متن کتاب آمده است، به صورت زیرنویس آورده می‌شد (مانند: Absence، Artichauts و Plage در صفحه ۲۱). کتاب از لحاظ حروف‌نگاری، صفحه‌آرایی، صحافی و طرح جلد وضعیت خوبی دارد، به گونه‌ای که حروف‌نگاری، فاصله خطوط، تعداد خطوط در هر صفحه، قطع کتاب و... آن را مناسب یک کتاب درسی و آموزشی کرده است. طرح جلد کتاب هم شباهت بسیاری با طرح‌های دیگر انتشارات سمت دارد. کتاب در ۴۷۳ صفحه سامان یافته است و از این‌رو می‌توان گفت حجم آن برای یک درس دو واحدی در مقطع کارشناسی یا کارشناسی ارشد زیاد است. اما با توجه به آنکه این کتاب «درآمدی زبان‌شناختی - انتقادی» به «روایت‌شناسی» است، برای درس‌های دو واحدی مربوطه در دوره دکتری - که از دانشجو انتظار می‌رود حجم بیشتری از مطالب را بررسی کند - مناسب است.

۲. بررسی محتوایی

اصطلاحات به‌کاررفته در این کتاب شامل شمار زیادی از اصطلاحاتی است که در حوزه زبان‌شناسی و مطالعات روایت و ادبیات و برخی حوزه‌های علمی دیگر به کار می‌رود. این گستردگی اصطلاحات هم با خواندن کتاب بر خواننده آشکار می‌شود و هم با نگاه‌افکندن به واژه‌نامه‌ها و نمایه آن. این اصطلاحات را مایکل تولان - که از سرشناسان مطالعات این حوزه است - بجا به کار گرفته است. با توجه به آنکه این کتاب «درآمدی زبان‌شناختی - انتقادی» به «روایت‌شناسی» است، در سراسر کتاب نویسنده کوشیده است این اصطلاحات را به گونه‌ای به کار برد که متن دارای پیچیده‌گویی‌هایی نشود که آن را از شأن مقدماتی آن دور کند؛ نکته‌ای که با توجه به آنچه در «پیشگفتار» کتاب گفته است، برای او در نوشتن آن، اهمیت داشته است. بسیاری از اصطلاحات به‌کاررفته در این کتاب در نوشتگان رشته‌های مربوطه دارای برابرنهادهای کموبیش شناخته‌شده‌ای است، هرچند در مورد برخی از آنها اختلاف‌نظرهایی وجود دارد. از آن‌جمله می‌توان به برابرنهادهای «مشارک» و «شرکت‌کننده» برای واژه انگلیسی participant اشاره کرد که هر دو در کتاب مورد نظر ما به کار رفته است (برای نمونه در ص ۳۲۱)، به گونه‌ای که اولی را مترجمان در ترجمه tenor of discourse به کار برده‌اند و دومی را برای ترجمه participant ضمن آنکه در بیشینه موارد، برابرنهادهای مترجمان برای اصطلاحات

انگلیسی قابل قبول و در موارد زیادی دقیق است. در مواردی هم می‌توان به کار آنها خرده گرفت. برای نمونه، *discourse colonies* به «اجتماعات کلامی» (ص ۲۷) ترجمه شده است. با توجه به آنکه «اجتماع» اصطلاحی است که به طور معمول در برابر *community* گذاشته می‌شود، بهتر بود مترجمان محترم برابر دیگری برای واژه *colonies* در ترکیب مورد نظر اختیار می‌کردند. همچنین در صفحه ۱۷ برابر واژه *cartoonist* انگلیسی (که البته اصطلاحی تخصصی نیست)، «کارتونیست» گذاشته شده است که چندان خوب به نظر نمی‌رسد. بهتر بود که برابر این واژه، همان «نقاش کارتون» گذاشته می‌شد که مترجمان در زیرنویس مربوطه در این صفحه نیز آن را آورده‌اند. همچنین برابر نهاد «کنش‌یار» برای *catalyser* با توجه به مفهوم استعاره نهفته در واژه انگلیسی، چندان دقیق به نظر نمی‌رسد. همچنین اگر به جای «لطیفه» به عنوان برابر نهاد *anecdote*، برابر نهاد دیگری اختیار می‌شد بهتر بود؛ چون این واژه برابر نهاد واژه‌های دیگری هم به کار می‌رود. البته به نظر می‌رسد با توجه به آنکه مترجمان واژه «حکایت» را به عنوان برابر نهاد *hortatory* به کار برده‌اند، در گزینش واژه اخیر به جای «لطیفه» محدودیت داشته‌اند.

از نظر جامعیت محتوا و موضوع این اثر با توجه به اهداف درس موردنظر می‌توان گفت که با توجه به آنچه در فصل‌های هشت‌گانه کتاب آمده است، این کتاب کتاب جامعی است که می‌تواند علاقه‌مندان به بحث‌های مربوط به روایت‌شناسی را با موضوع این حوزه علمی و مهم‌ترین پرسش‌ها و مسائلی که در آن مطرح می‌شود آشنا کند. درواقع فصل نخست این کتاب به طرح مباحث مقدماتی و موضوعات و برخی اصطلاحات بنیادین این حوزه پرداخته؛ در فصل دوم، ساختار اصلی داستان بررسی شده است؛ در سه فصل بعد، چگونگی شکل‌گیری متن روایی مورد توجه بوده است؛ در فصل ششم با رویکردی مبتنی بر جامعه‌شناسی زبان، روایت در بافت اجتماع بررسی شده است و در دو فصل پایانی با نگاهی جزئی‌تر، روایت کودکان و روایت به‌منزله فعالیت‌های سیاسی معرفی و بحث شده است.

همان‌گونه که ذکر شد، این کتاب هم مقدماتی است و هم انتقادی؛ زیرا ضمن معرفی روایت، داستان، عناصر و اصطلاحات آن و حوزه‌های مربوطه، با نگاهی انتقادی هم به موضوع نظر داشته است و این نگاه را در چند گونه روایت نیز اعمال کرده است. از این‌رو محتوای اثر با عنوان آن سازگار است. آنچه در هر فصل کتاب آمده است و شیوه سامان‌دهی و چینش استدلال‌های نویسنده نیز با عنوان هر فصل سازگار است.

نگاه هم‌زمان زبان‌شناختی و انتقادی به روایت‌شناسی را می‌توان ویژگی بارز این کتاب و یا گونه‌ای نوآوری در این کتاب دانست. درواقع کتاب از معرفی و توصیف صرف موضوعات که ویژگی مشخص کتاب‌های مقدماتی هر حوزه‌ای است، تا حدودی فراتر رفته و موضوعات را با نگاهی زبان‌شناسانه و انتقادی بررسی کرده است. افزون بر این در دو فصل پایانی کتاب نیز موضوعات از همین دو زاویه با نگاه جزئی‌تر به دو گونه مهم از روایات بررسی شده است.

این کتاب ترجمه ویراست دوم متن انگلیسی آن است که بر اساس آنچه در شناسنامه کتاب آمده است، در سال ۲۰۰۱ منتشر شده است. در بخش منابع کتاب هم نشانی آثار معتبر بسیاری آمده که در نوشتن آن به آنها رجوع شده است. سال انتشار برخی از منابع کتاب، ۲۰۰۰ است. از این رو می‌توان گفت که در زمان انتشار کتاب به زبان انگلیسی، نویسنده به منابع خوب و معتبر و همچنین روزآمدی مراجعه کرده و به تبع آن اطلاعات و داده‌های داده‌شده در کتاب هم معتبر و روزآمد است. در حال حاضر که حدود پانزده سال از انتشار متن انگلیسی کتاب می‌گذرد، کتاب‌های دیگری در این حوزه منتشر شده است، اما این کتاب با توجه به اعتبار علمی آن، همچنان از کتاب‌های شناخته‌شده و مورد ارجاع در زمینه موضوع آن است.

در کل کتاب، نظم و انسجام منطقی به‌خوبی دیده می‌شود، به‌گونه‌ای که کتاب با موضوعات و مفاهیم بنیادین آغاز شده و با بررسی جزئی‌تر موضوعات پایان یافته است. همچنین نمونه‌های بررسی‌شده در کتاب هم به طور کامل با متن مرتبط هستند و آن را کامل می‌کنند. همین انسجام را در ساختار و محتوای هر فصل کتاب نیز می‌توان حس کرد. برای نمونه در فصل هفتم که دارای عنوان «روایات کودکان» است، عنوان‌هایی وجود دارد که در آن نخست داستان‌های کودکان با توجه به موضوع گفتمان، شیوه بیان گفتمان و مشارکان گفتمان مطرح می‌شود و پس از معرفی این سه، به موضوعات دیگری درباره رشد زبانی کودک و سبک‌های متفاوتی که می‌آموزند توجه می‌شود و به دنبال آن است که به رشد روایی کودک پرداخته شود. در ادامه فصل نیز با نگاهی جزئی‌تر به روایات کودکان توجه می‌شود. درواقع با زمینه‌چینی و ارائه مفاهیم لازم، موضوع فصل بسط داده شده است.

با توجه به بخش منابع می‌توان گفت که نویسنده در تألیف آن از چندصد منبع بهره گرفته است. در میان این منابع، نام شمار زیادی از شناخته‌شده‌ترین افراد متخصص موضوعات مورد بحث در این کتاب دیده می‌شود و در سراسر کتاب نیز به منابع ارزشمند بسیاری ارجاع داده شده

است. از این‌رو می‌توان گفت که به‌اندازه کافی نویسنده کتاب از آثار و نوشتگان موجود بهره گرفته است.

در کتاب از منبعی بدون ذکر مأخذ آنها استفاده نشده است. شیوه ارجاع‌دهی در این کتاب به صورت درون‌نوشت است و در هر مورد نام نویسنده، سال انتشار و صفحه مطلب نقل‌شده داده شده است. کتاب‌نامه (منابع) هم به‌صورت استاندارد و منظم تنظیم شده است و در آن آشفتگی دیده نمی‌شود.

کتاب همان‌گونه که در عنوان آن هم آمده است، دارای نگاهی انتقادی است. در مطالعات انتقادی هم تلاش می‌شود نشان داده شود که متن دارای چه لایه‌های معنایی و اهداف ایدئولوژیکی افزون بر آن چیزی است که از ظاهر واژگان آن برمی‌آید. از این‌رو می‌توانیم بگوییم که کتاب بیش از آنکه جهت‌گیری علمی، فلسفی، اخلاقی یا اجتماعی خاصی داشته باشد، به‌مثابه ابزاری عمل می‌کند که خواننده را در نهایت قادر می‌کند در حوزه موردنظر کتاب دارای نگاهی انتقادی شود. این کتاب کمک می‌کند که خواننده در خواندن یا شنیدن هر متن یا روایتی به دنبال معانی نهفته در آن باشد. از این‌رو خواننده را توانا به شناخت القائات مختلفی می‌کند که ممکن است در پس هر متنی موجود باشد.

ترجمه کتاب از نوع کامل است. بدین معنی که مترجمان، هر آنچه را در متن مبدأ بوده است، به فارسی درآورده‌اند و نه تنها چیزی از آن نکاسته‌اند، بلکه دو واژه‌نامه و زیرنویس‌های توضیحی را هم به متن افزوده‌اند. ترجمه کتاب قابل قبول است، اما در مواردی مترجمان آنقدر به ساختار متن اصلی امین بوده‌اند که ترجمه آنها را به ترجمه تحت‌اللفظی نزدیک کرده است که همین بر روانی و فهم‌پذیری متن در جاهایی آسیب زده است. برای نمونه، بر پاره‌گفتار «آیا همه روایت بنتلی کلمات خود او و بدون اضافات پلیسی یا تحت فشار گذاشتن از طریق سؤالات جهت‌دار بود؟» (ص ۴۲۶) می‌توان خرده‌هایی وارد کرد و از آن جمله اینکه ترکیب «اضافات پلیسی» بی‌معنی است و نباید بدین‌صورت ترجمه می‌شد. همچنین بر «توالی ادراک‌شده» که در مواردی در کتاب به کار رفته است (صص ۱۶ و ۱۹) هم می‌توان خرده گرفت و این نکته را خاطرنشان کرد که در ترجمه لازم نیست که همواره هر ساختی را به ساختی همانند آن در زبان مقصد برگردانیم و چه‌بسا که برای نمونه بهتر است یک ساخت موصوف - صفت را به‌صورت توضیحی ترجمه کنیم تا با ساختار طبیعی زبان مقصد سازگارتر باشد.

برابری‌ها در بیشینه موارد دقیق بوده است. در سخن مترجمان هم اشاره‌هایی به دشواری‌های ترجمه کتاب شده است. شماری زیرنویس توضیحی را مترجمان به کتاب افزوده‌اند و برابری‌های انگلیسی بسیاری از اصطلاحات و واژگان به صورت زیرنویس داده شده است. بنابراین از این نظر می‌توان گفت که مترجمان به اصول ترجمه توجه داشته‌اند.

نکته‌ای که این کتاب را از بیشتر کتاب‌های با موضوع روایت‌شناسی متمایز می‌کند، اشاره به جنبه‌های گوناگون روایت‌شناسی و کاربرد آن در مطالعات زبان‌شناسی است. فصلی از کتاب به رشد گفتمان و روایت در کودکان و نیز مطالعاتی که در این زمینه در حیطه روان‌شناسی زبان انجام شده است، اشاره می‌کند که در کمتر کتاب روایت‌شناسی به‌ویژه آنها که به فارسی در دسترس هستند دیده می‌شود. همچنین پرداختن به دیگر جنبه کاربرد روایت‌شناسی به عنوان یک حیطه میان‌رشته‌ای روایت و سیاست است که با توجه به اینکه این کتاب با رویکردی انتقادی نگارش شده است، وجود چنین مبحثی دور از ذهن نیست. همچنین پرداختن به روایت و فیلم نیز همین ویژگی را منعکس می‌کند. در فصل آخر کتاب، روایت‌شناسی با رویکردی جامعه‌شناختی بررسی می‌شود و با طرح آرای زبان‌شناسان برجسته‌ای چون لباو بر جذابیت موضوع افزوده است.

به این ترتیب هرچند این کتاب برای دانشجویان کارشناسی ارشد و دکترای زبان‌شناسی برای درس ادبیات در زبان‌شناسی و تحلیل گفتمان ترجمه شده است، یکی از ویژگی‌های بارز این اثر، تنوع و جذابیت موضوع‌های طرح‌شده، نگاه میان‌رشته‌ای و کاربردی به روایت‌شناسی و جامعیت مطالب است. کتاب برای علاقه‌مندان مختلف رشته‌های علوم انسانی جالب توجه است و با معرفی پژوهش‌های کاربردی در این حیطه می‌تواند الهام‌بخش پژوهشگران در حوزه‌های مختلف باشد.

۳. ارزشیابی کلی و پیشنهادها

از این کتاب می‌توان برای درس‌های زبان‌شناسی و ادبیات، نقد ادبی، تحلیل گفتمان در رشته زبان‌شناسی و ادبیات در مقاطع کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری استفاده کرد. بهترین استفاده این کتاب می‌تواند در درس‌هایی باشد که در آنها رابطه زبان‌شناسی و ادبیات مورد توجه و تأکید است. بی‌گمان ترجمه این کتاب معتبر به زبان فارسی کار درخور سپاسی است. مترجمان

و ناشر محترم می‌توانند با رفع برخی از خرده‌هایی که به ترجمه و ویرایش کتاب وارد است، آن را در چاپ‌های بعدی بی‌عیب‌تر و در نتیجه قابل استفاده‌تر کنند.

در مجموع کتاب با مبانی کلیدی مرتبط با روایت آغاز می‌شود و با پرداختن به جنبه‌های میان‌رشته‌ای و کاربردی مطالعه روایت خاتمه می‌یابد. این کتاب به‌خوبی نشان می‌دهد که بررسی نظام‌مند زبان نه تنها به درک و شناخت روایت، بلکه به شناخت راوی و مخاطب آن نیز منجر می‌شود.